

مؤلفه‌های هویت اسلامی و انقلابی در کتاب‌های درسی تاریخ دوره تحصیلی متوسطه رشته‌های علوم پایه (۱۳۵۷-۱۳۸۸)^۱

فرهاد پروانه*

E-mail: farhad.parvaneh@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۲/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۲۷

چکیده

مهم‌ترین ابزار نظام آموزش و پرورش برای شکل‌گیری هویت اسلامی و انقلابی در ذهن و ضمیر دانش‌آموزان، کتاب‌های درسی است. از دیدگاه برنامه‌ریزان درسی، کتاب‌های درسی «تاریخ» یکی از ابزارهای مهم رسیدن به این هدف هستند.

مسئله اصلی پژوهش پاسخ به این سؤال است: کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه رشته‌های علوم پایه از سال ۵۷ تا ۸۸ هـ.ش به چه میزان به مؤلفه‌های هویت اسلامی و هویت انقلابی توجه داشته‌اند؟

پژوهش حاضر با هدف توصیف میزان توجه به مؤلفه‌ها و نمادهای مرتبط با هویت اسلامی و هویت انقلابی در کتاب‌های درسی مورد نظر انجام شده است. به این منظور با استفاده از روش تحلیل محتوا، ۹ عنوان کتاب درسی، انتخاب و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. براساس یافته‌های پژوهش، در کتاب‌های درسی مورد نظر توجه بسیار زیادی به مؤلفه‌ها و مفاهیم مرتبط با هویت اسلامی و هویت انقلابی شده است.

کلید واژه‌ها: آموزش و پرورش، کتاب‌های درسی تاریخ، هویت اسلامی، هویت انقلابی.

۱. مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با موضوع «ترسیم هویت دینی در کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه از سال ۵۷ تا ۸۸» از دانشگاه شهید بهشتی - بنیاد ایران‌شناسی در سال ۱۳۹۰ می‌باشد.

* کارشناس ارشد رشته ایران‌شناسی گرایش تاریخ از دانشگاه شهید بهشتی، نویسنده مسئول

مقدمه

«نهاد آموزش و پرورش با ابزارهای مختلف خود از جمله کتاب‌های درسی و معلمان، نقش برجسته‌ای در هویت‌سازی دارد و به کمک کتاب‌های درسی می‌تواند مبانی و مقوله‌های هویت را به خوبی تبیین کند و در اختیار جامعه قرار دهد. تلاش و کوششی که آموزش و پرورش از طریق کتاب‌های درسی برای تبیین مؤلفه‌های هویت ایرانی - اسلامی دارد، بر همگان روشن است. در اغلب جوامع امروز، نهادهای آموزش و پرورش، ابزارهای مهم تحقق اهداف، مقاصد اجتماعی به شمار می‌روند. مدارس از طریق آموزش زبان رسمی به یک پارچگی اقوام مختلف داخل کشور کمک کرده، تعلق به یک ملیت را در آنان تقویت می‌کند (علاقه‌بند، ۱۳۷۲: ۷۱). «آموزش و پرورش باید با ایجاد تعامل و تناسب و به وجود آوردن فرهنگ و هویت مشترک ایرانی - اسلامی بین نسل‌ها و گروه‌های مختلف که در کشور زندگی می‌کنند، هویت جمعی را تقویت و تحکیم نماید. بنابراین حکومت به کمک نهاد آموزش و پرورش به ترویج و تثبیت مؤلفه‌های هویت ملی - دینی می‌پردازد و به جامعه درباره مؤلفه‌های هویت ملی - دینی آگاهی می‌بخشد. پس آشنا کردن و تثبیت هویت واقعی و فراگیر جزء کارکردهای آموزش و پرورش است، تا دانش‌آموزان ارزش‌های ملی، تاریخی، دینی، اسلامی، مذهبی و انقلابی خود را بشناسند. یکی از ابزارهای مهم در آموزش و پرورش - به‌ویژه در نظام‌های آموزشی متمرکز - کتاب درسی است. در این نوع نظام‌ها کتاب، همواره نقش اساسی را در اجرای برنامه‌های درسی بر عهده دارد و در واقع این نوع از نظام‌ها را می‌توان «کتاب محور» دانست؛ چرا که کتاب درسی، اساس تمام فعالیت‌های آموزشی است. از طریق محتوای کتاب‌های درسی می‌توان؛ مؤلفه‌ها و عناصر و نمادهای هویت اسلامی و انقلابی را به دانش‌آموزان شناساند و با بهره‌گیری از شیوه‌های نوین و فعال تدریس، آنها را به هویت ملی و دینی خود علاقه‌مند ساخت» (شعاری‌نژاد، ۱۳۸۶: ۳۰۰).

هر نظام آموزشی برای انتقال ارزش‌های دینی، کتاب‌های مختلفی را با عناوین و سرفصل‌های مشخص و هدفمند تألیف کرده و وارد نظام آموزش و پرورش خود می‌کند. از آنجا که کتاب‌های درسی تجلی‌گاه سیاست‌های فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی کشورها هستند، این سیاست‌ها باید به گونه‌ای تدوین شوند که دانش‌آموزان را با مؤلفه‌ها و مصداق‌های فرهنگ و هویت ملی - میهنی و دینی کشور خود آشنا سازند. در نظام آموزشی ایران - که از نوع نظام‌های آموزشی متمرکز است - کتاب‌های درسی اهمیت فراوانی دارند و به همین دلیل توجه به محتوای این کتاب‌ها و بررسی و

تحلیل محتوای آنها از زوایای گوناگون، از اموری است که باید مورد توجه دست‌اندرکاران و مسئولان دستگاه تعلیم و تربیت قرار گیرد.

این مقاله تنها به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره تحصیلی متوسطه دوم در رشته‌های علوم پایه (علوم تجربی - ریاضی فیزیک - فنی و حرفه‌ای - کارودانش) بر پایه توجه به میزان تکرار مؤلفه‌ها و نمادهای هویت اسلامی و هویت انقلابی بعد از وقوع انقلاب اسلامی می‌پردازد.

سؤال‌های پژوهش حاضر به شرح زیر است:

- ۱- فراوانی مؤلفه‌ها و نمادهای هویت اسلامی و هویت انقلابی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه رشته‌های علوم پایه به چه میزان است؟
  - ۲- کدامیک از مؤلفه‌های هویت اسلامی، بیشتر از دیگر مؤلفه‌ها مورد تأکید بوده است؟
  - ۳- کدامیک از مؤلفه‌های هویت انقلابی، بیشتر از دیگر مؤلفه‌ها مورد تأکید بوده است؟
- هدف کلی این پژوهش: بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت اسلامی و هویت انقلابی، در کتاب‌های درسی تاریخ دوره تحصیلی متوسطه دوم (رشته‌های علوم پایه) از سال ۵۷ تا ۸۸ هـ.ش است.

چارچوب نظری تحقیق و مفهوم شناسی

نظریه‌پردازان هویت در حوزه‌های سیاسی، علوم اجتماعی، روان‌شناسی و فلسفه، هویت را در ابعاد فردی، اجتماعی، فرهنگی و ملی، مطالعه و بررسی می‌کنند:

هویت فردی: آنتونی گیدنز نظریه‌پرداز و جامعه‌شناس، در تفهیم هویت فردی، هویت هر شخص را در «توانایی و ظرفیت وی برای حفظ و ادامه روایت مشخصی از زندگینامه‌اش جست‌وجو می‌کند و شرح حال در زندگی اجتماعی مدرن را هسته اصلی هویت فردی می‌داند.» (علیخانی، ۱۳۸۳: ۱۴۸) در واقع این نوع هویت، معرف استقلال شخصی و نقش فرد است و معمولاً در پاسخ به این پرسش‌ها مطرح می‌شود که من کیستم و چیستم؟ و افراد دیگر کیستند و چیستند؟ (عبداللهی، ۱۳۸۱: ۱۰۷) هویت فردی در حوزه روان‌شناسی مطرح شده است. در واقع بخش فردی هویت ویژگی‌های فردی تثبیت شده در فرد هستند که فرد را متمایز از دیگران جلوه می‌دهند. بیشتر نظریه‌پردازان شخصیت و روان‌شناسان، هویت را در درجه نخست امری فردی و شخصی می‌دانند (نیازی، ۱۳۸۶: ۶۵). شکل‌گیری از هویت را هویت جمعی نامیده‌اند،

هویت جمعی (اجتماعی) گسترده‌تر، متنوع‌تر و شامل چندین لایه و گونه است: از هویت نژادی گرفته تا هویت ایلی، شغلی، حرفه‌ای و هویت مذهبی (علیخانی، ۱۳۸۳: ۱۶۷). فراگیرترین و بالاترین سطح هویت جمعی هویت ملی است. این هویت، در صورتی تحقق می‌یابد که افراد در وهله نخست، صرف‌نظر از خانواده، قوم، مذهب و... خود را متعلق و منتسب و مدیون به آن بدانند و در برابر آن خود را مکلف بشناسند. هویت ملی از زمانی اهمیت پیدا کرد که کشورها در قالب تشکلهای سیاسی مستقل (ملت) سر برآوردند و افراد و گروه‌های انسانی خود را متعلق به آن ملت دانستند. هویت ملی مهم‌ترین مشخصه ملت و برجسته‌ترین عامل تفکیک ملتی از ملت دیگر است (خدایار و فتحی، ۱۳۸۷: ۳۴).

با بررسی آرا و دیدگاه‌های مختلف درباره هویت و معنای آن متوجه می‌شویم که رویکردهای نظری متعددی در این باره در حوزه علوم مختلف وجود دارد، این نظریه‌ها از نظر زمانی به پنج دوره مختلف از قرن هجده و نوزده تا نظریه‌های فعلی تقسیم می‌شود. برخی محققان و نظریه‌پردازان اعتقاد دارند که در این باره سه رویکرد نظری عمده وجود دارد: رویکرد جوهرگرایانه، رویکرد جامعه‌پذیری و رویکرد گفتمانی (تاجیک، ۱۳۷۶: ۴۱).

در رهیافت سازه‌گرایی جامعه‌پذیر، هویت ساخته و پرداخته شرایط اجتماعی است. نگرش جوهرگرایانه، نظریه و دیدگاه ذات‌گرایان است. آنها برای هویت، جوهری ثابت و ایستا قائلند. رویکرد گفتمانی هم به جریان پسامدرن تعلق دارد و رهیافتی است که از رهگذر انتقاد از جریان مدرنیته حاصل شده است. در این رویکرد اعتقاد بر این است که هویت دستاورد گفتمان‌هاست (خدایار و فتحی، ۱۳۸۷: ۳۵).

از جمله اندیشمندانی که در حوزه جامعه‌شناسی به بررسی رویکرد هویت پرداخته و درباره آن نظریه داده‌اند، می‌توان به این جامعه‌شناسان و رویکردهای زیر اشاره کرد:

- ۱- هویت از دیدگاه صاحب‌نظران نظم‌گرا: آگوست کنت، امیل دورکیم، ماکس وبر، کارل مانهایم و جورج زیمل.
- ۲- هویت از دیدگاه جامعه‌شناسان تضادگرا: کارل مارکس، پولانزاس، لویی آلتوسر.
- ۳- هویت از دیدگاه تعامل‌گرایان (مکتب کنش متقابل نمادین): چارلز هورتن کولی، جورج هربرت مید، پیتر برگرولاکمن، ریچارد جنکینز.
- ۴- هویت از دیدگاه صاحب‌نظران تلفیق‌گرا: تالکوت پارسونز، یورگن هابرماس، آنتونی گیدنز، ایمانوئل کاستلز.

- ۵- هویت از دیدگاه نظریه‌پردازان فمینیست: جسی برنارد، آندریس ریچ، کاتر، اسکالی.
- ۶- هویت اجتماعی از دیدگاه کارکردگرایان: تاجفل، تراشر، اسرایکر.
- ۷- هویت اجتماعی و صاحب‌نظران پست مدرن: شری ترکل (خسروانیان، ۱۳۸۷: ۳۷).
اما در میان نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی، چهار نظریه از اهمیت بیشتری برخوردار است. آن نظریه‌ها را می‌توان به شرح زیر دسته‌بندی کرد:
- ۱- نظریه کنش متقابل نمادین: براساس این نظریه، تعامل فقط در میان افراد صورت نمی‌گیرد بلکه در درون افراد نیز رخ می‌دهد، در این دیدگاه ما، کنشگرانی هستیم که پیوسته در حال گفت‌وگو با «خود» (هویت) هستیم (صدیق سروستانی و حاجیانی، ۱۳۸۷: ۳۳).
- ۲- نظریه نظام کنترل فرایند هویت: این نظریه نشان می‌دهد فشارهای اجتماعی و محیطی به شکستن حلقه‌های بازگشتی منجر می‌شوند که فرایند هویت را حفظ می‌کنند. به عبارت دیگر این نظریه بیان می‌کند که چگونه این فشارها، فرایند هویت فرد را منقطع می‌کنند و فرد احساس بی‌هویتی کرده و هویت جدیدی را جایگزین می‌کند (تقی‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۷).
- ۳- نظریه جداافتادگی اجتماعی (Social Loneliness theory): این نظریه بر تعیین هویت گروهی در مقام جایگزین هویت اجتماعی نوجوانان منجر شده و به‌طور ویژه‌ای برای آنان مشکل‌ساز می‌شود. در این صورت نوجوانان برای کسب هویت خودشان به گروه همسالان رجوع کرده، با عضویت گروهی خود در گروه همسالان موقعیت جدیدی را در جامعه برای تعریف از خودشان پیدا می‌کنند (تقی‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۷).
- ۴- نظریه مقوله‌بندی یا نظریه هویت اجتماعی (Categorical Theory): در این نوع نظریه وقتی فرد به نوعی مقوله‌بندی دست پیدا کرد و درون گروه را از بیرون تشخیص داد، ارزیابی مثبتی از درون گروه و نوعی جهت‌گیری، مثلاً در تقسیم منابع نسبت به گروه خود خواهد داشت (تقی‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۷).
- از بررسی آرا و دیدگاه‌های مختلف درباره هویت چنین برمی‌آید که هرکدام از دیدگاهی به هویت توجه کرده‌اند. روان‌شناسان، جامعه‌شناسان، حتی علمای سیاست، اقتصاددانان و دیگر اندیشمندان به تجزیه و تحلیل هویت پرداخته‌اند. هویت می‌تواند یک احساس، یک علامت و حتی یک ارزش و یک جواب باشد که شخص را در جامعه از دیگران متمایز می‌کند. هویت جوابی است به این که من کیستم؟ هویت نوعی آگاهی است، آگاهی از این که من کیستم؟ هویت یعنی احساس شناختی که تاریخ، مرز،

فرهنگ، و علاقه به شخص می‌بخشد. هویت شناختی است که مردم از خود دارند و به وسیله آن خود را از دیگران متمایز می‌کند.

هویت: هویت از مفاهیم پیچیده‌ای است که تعریف‌های متفاوتی از آن شده است:

«هویت چارچوبی است پویا که بیشتر شکلی از آگاهی به خود، به جامعه، به فرهنگ، به تاریخ و به آینده را القا می‌کند. این چارچوب سرزنده، پویا و در حال تحول است.» (رجایی، ۱۳۸۲: ۱۴). هویت، مجموعه نگرش‌ها و ویژگی‌ها و روحیات که یک خود را از دیگران متمایز می‌کند (نجفی، ۱۳۸۶: ۲۷). هویت: «مجموعه علائم بارز و باطنی هستند که امکان تفکیک فردی را از فرد دیگر ممکن می‌سازند که ممکن است خصایص تنی - روانی و بستگی‌های خونی - خاکی، عقیدتی، فرهنگی و هنری و عاطفی را شامل شوند» (شیخاوندی، ۱۳۶۹: ۲۷۶). هویت به معنی کیستی و هستی یک فرد، گروه، جامعه و ملت، فرآیند ساخته شدن معنا، بر پایه یک ویژگی فرهنگی یا یک دسته ویژگی‌های فرهنگی که بر دیگر منابع برتری دارند تعریف می‌شود (کاستلز، ۱۹۹۷: ۷). «آنچه شخصی، با آن شناخته می‌شود؛ مانند نام، نام خانوادگی، نام پدر، دیگر ویژگی‌های مندرج در شناسنامه» (انوری، ۱۳۸۱: ۲۴۴).

هویت ملی: هویت ملی ترکیبی از عناصر مختلف تأثیرگذار بر زندگی فردی و جمعی است که پیش و بیش از هر چیز به احساسی متعلق است که انسان به آن دست می‌یابد. به نظر رابرت دونشوز: هویت ملی، فراگیرترین و در عین حال مشروع‌ترین سطح هویت در تمام نظام‌های اجتماعی است. او هویت ملی را محصول تعامل چهار عنصر زبان، دولت، آموزش عالی و دفاع از سرزمین می‌داند (علی‌خانی، ۱۳۸۳: ۱۴۹). هویت دینی: مهم‌ترین و خلاصه‌ترین تعریفی که برای هویت می‌توان ارائه داد، این باشد، که هویت دینی «انجام هنجارهای دینی و اعتقاد به ارزش‌ها و باورهای دینی است» (امیری، ۱۳۸۸: ۱۷).

هویت انقلابی: اعتقاد و التزام به تمام ارزش‌های انقلاب اسلامی و پیروی از رهبری و تمام اهداف انقلاب (امیری، ۱۳۸۸: ۱۹).

مؤلفه‌های هویت اسلامی و هویت انقلابی

به‌طور کلی مهم‌ترین مؤلفه‌ها و نمادهای هویت اسلامی و هویت انقلابی که بیشتر اندیشمندان و محققان روی آن اتفاق نظر دارند عبارتند از: (جدول ۱).

جدول شماره ۱: مهم‌ترین مؤلفه‌ها و نمادهای هویت اسلامی و هویت انقلابی

مؤلفه‌های هویت اسلامی - انقلابی	نمادهای مؤلفه‌ها
اسلام	اسلامی، حکومت اسلامی، ورود مسلمانان به ایران، مسلمان شدن ایرانیان
مسلمان	مسلم، مسلمانی، مسلمانان.
جهان اسلام	جهان اسلامی، عالم اسلام، عالم اسلامی.
خدا	الله، خداپرستی، خدای یگانه، خدای یکتا، خداوند بلند مرتبه.
قرآن	کتاب خدا، وحی الهی، قرآن کریم، قرآن مجید، سوره‌های قرآن، آیات قرآنی.
سپاه اسلام	سپاه اسلامی، سپاه مسلمانان، رزمندگان.
پیامبر اسلام	رسول‌الله، رسول اکرم، حضرت محمد(ص)، پیامبر اکرم، محمد امین، آخرین پیامبر.
غزوات پیامبر	غزوه بدر، احد، خندق، خیبر، حنین، تبوک.
سایر پیامبران	حضرت عیسی، حضرت موسی، ابراهیم، نوح، یونس، ایوب.
امت	امت اسلامی، امت مسلمانان، امت محمد، امت اسلام.
فرهنگ و تمدن	تمدن اسلامی، فرهنگ اسلامی، فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی.
هویت اسلامی	هویت مسلمانان، هویت ایرانی اسلامی.
مذهب	مذهبی، دینی، شرعی، مشروعیت.
حضرت علی(ع)	امام علی(ع)، امام اول شیعیان، علی بن ابی طالب.
سایر امامان	ائمه، امامان، دوازده امام، امام حسن(ع)، امام حسین(ع)، امام سجاد.
شیعه	تشیع، شیعیان، شیعی، امامیه، دوازده امامی، اثنی عشری.
خلفای راشدین	ابوبکر، عمر، عثمان.
شعائر دینی	شعارهای دینی، اصول دین، فروع دین، نماز، خمس، زکات، حج.
مکان مذهبی	مسجد، حرم، مکه، مدینه.
واقعه کربلا	عاشورا، نهضت امام حسین(ع)، عاشورای حسینی.
شهید	شهادت، شهیدان، شهدای اسلام.
دیگر مؤلفه‌ها	خلیفه، توأبین، مختار، علویان، قاعدین، یاسر و سمیه، یثرب، صلح حدیبیه.
انقلاب	انقلاب اسلامی، انقلابی، انقلاب اسلامی ایران.
انقلابیون	مردم انقلابی، نهضت انقلابی، قیام، قیام مردمی.
مردم (ملت)	مردم مسلمانان، مردم مسلمان ایران، ملت مسلمانان، ملت انقلابی.
جمهوری اسلامی	جمهوری اسلامی ایران.

روحانیون	علما و روحانیون، مراجع-علمای اسلام، علمای مذهبی.
امام	امام خمینی، رهبر کبیر، بنیانگذار انقلاب، روح الله خمینی، معمار انقلاب.
ولایت فقیه	مرجع تقلید، ولی فقیه، نماینده امام زمان.
مشروطه	مشروطه ایران، مشروطیت، مشروطه خواهان.
محدثان	محدث، مفسر، مفسران، حدیث دانان، تفاسیر اسلامی.
بسیج	بسیج مردمی، بسیج مستضعفان، بسیج انقلابی.
سایر	مبارزه، حکومت نظامی، رفراندوم، تحریم، فتوی، شکنجه، تبعید.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، «تحلیل محتوا» است. در روش تحلیل محتوا پژوهشگر می‌کوشد، از طریق مصاحبه یا مطالعه پیامی مکتوب یا شفاهی به داده‌هایی دست یابد تا به کمک آنها به بررسی فرضیه‌های تحقیق خود بپردازد. این روش عمدتاً در دو قالب کمی و کیفی شکل می‌گیرد. در پژوهش حاضر و به اقتضای مطلب سعی شده است که بیشتر از روش «تحلیل محتوای کمی» و در موارد ضروری از روش «تحلیل محتوای مضمونی» یا «کیفی مورس دوورژه» استفاده شود.

درباره این روش پژوهشی تاکنون، تعریف‌های بسیاری از سوی صاحب‌نظران روش تحقیق ارائه شده است؛ براساس یکی از این تعریف‌ها «تحلیل محتوا، فرایند نظام‌مند شناسایی، طبقه‌بندی، تفسیر، استنباط و استخراج پیام‌ها، نمادها، آثار و مفاهیم پیدا و پنهان در متون نوشتاری، رسانه‌ها و سایر مجموعه‌های مورد بررسی، براساس روش‌های پژوهش کمی و کیفی است.» (معروفی و یوسف‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۵).

برای تحلیل محتوا مراحل مختلفی طی می‌شود؛ از جمله این مراحل می‌توان سه مرحله عمده زیر را ذکر کرد:

۱- مرحله قبل از تحلیل (آماده‌سازی و سازمان‌دهی)،

۲- بررسی مواد (پیام)،

۳- پردازش نتایج (ساروخانی، ۱۳۸۰: ۱۳۳).

و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها (یا طرح تحقیق)، تحقیق توصیفی (یا غیرآزمایشی) و پیمایشی است.

با توجه به نکاتی که آمد، مراحل اجرای پژوهش حاضر به ترتیب زیر طی شد:

۱- مرحله اول: جمع‌آوری اسناد، آماده‌سازی و سازمان‌دهی

۱-۱- توجه به هدف‌ها و سؤال‌های تحقیق

در این مرحله ابتدا با در نظر گرفتن «هدف کلی» پژوهش - که بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت اسلامی و هویت انقلابی، در کتاب‌های درسی تاریخ دوره تحصیلی متوسطه دوم (رشته‌های علوم پایه) از سال ۵۷ تا ۸۸ هـ.ش است، پاسخ به سؤال اصلی تحقیق: در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه رشته‌های علوم پایه، به چه میزان است، مد نظر قرار گرفته است.

برای دست یافتن به پاسخ دقیق‌تری در برابر این سؤال کلی، چند سؤال جزئی نیز مطرح شد که تلاش شده است فرضیه‌های پژوهش براساس آنها مورد آزمون قرار گیرند.

۱-۲- جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش حاضر را تمام کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه، در همه پایه‌های تحصیلی رشته‌های علوم پایه (ریاضی، تجربی، کارو دانش و فنی حرفه‌ای) از سال ۵۷ تا ۸۸ هجری شمسی تشکیل می‌دهد.

به این ترتیب، از حجم کلی جامعه مورد مطالعه، تعداد ۹ عنوان کتاب درسی تاریخ در رشته‌های علوم پایه، به‌عنوان نمونه و به‌صورت هدفمند انتخاب شد؛ زیرا دانش‌آموزانی که رشته آنها ادبیات و علوم انسانی نیست در دوره چهار ساله متوسطه فقط یک درس عمومی با عنوان تاریخ دارند، که یک کتاب درسی دارد؛ بنابراین تعداد کتاب‌های درسی تاریخ در رشته‌های مورد نظر خیلی کم است. و هم‌چنین اغلب کتاب‌های درسی مورد مطالعه، کاملاً تکراری بوده و برای چند سال بدون تغییر یا با تغییراتی جزئی، تجدید چاپ شده‌اند. (اطلاعات مربوط به کتاب‌های نمونه‌گیری شده، در ذیل بیان شده است.)

۱-۳- کدگذاری و جمع‌آوری داده‌ها

در پژوهش حاضر، مهم‌ترین مؤلفه‌ها و نمادهای هویت اسلامی و هویت انقلابی هر کدام به‌طور جداگانه در جدول‌هایی ترسیم شد (جدول شماره ۲).

روش گردآوری داده‌ها، از متن جامعه نمونه، به این صورت بود که محقق، با استقرای تمام آن دسته از عبارات، گزاره‌ها، مفاهیم، مؤلفه‌ها و نمادهایی - که از سوی اغلب مؤلفان، به‌عنوان ویژگی بارز و مهم هویت اسلامی و هویت انقلابی، مورد قبول واقع شده یا دارای بار معنایی، در معرفی واژه هویت اسلامی و انقلابی بودند - را انتخاب کرد؛ سپس آنها را در دو قسمت ۱- هویت اسلامی ۲- هویت انقلابی

طبقه‌بندی کرد؛ آن‌گاه فراوانی پیام‌ها، بر حسب مقوله‌های دوگانه ذکر شده و به تناسب کتاب‌های درسی تاریخ در همه پایه‌های تحصیلی رشته‌های علوم پایه که درس تاریخ دارند در محدوده زمانی این پژوهش (۱۳۸۸-۱۳۵۷) شمارش شدند.

۲- مرحله دوم: بررسی مواد پیام

بررسی مواد پیام این پژوهش، شامل موارد زیر است:

۱-۲- کنترل صحت داده‌ها

برای کنترل صحت داده‌ها در جامعه آماری مورد بررسی، ابتدا دو بار شمارش شد و در مواردی که پس از دو بار شمارش، باز هم اختلافی مشاهده شد، شمارش بار سوم ملاک قرار گرفت.

۲-۲- روایی (اعتبار) و پایایی تحقیق

تحقیقی روایی دارد که «اگر آزمایشی را چندین بار تکرار کنیم یا تجزیه و تحلیل را به دفعات انجام دهیم، در همه موارد نتایج یکسان باشد...» (ساروخانی، ۱۳۸۰: ۱۳۹). اگر به روش تحلیل محتوا، به‌عنوان روشی علمی بنگریم، باید جنبه عینیت در آن، به طور دقیق رعایت شود تا بتوان به یافته‌های تحقیق اعتماد داشت؛ بر این اساس، چنان‌که ذکر شد، جدول‌های آماری، پس از دوبار شمارش تکمیل شدند و در صورت وجود اختلاف در یافته‌ها، برای بار سوم مفاهیم مورد نظر، مورد بررسی و سنجش قرار گرفتند.

۳-۲- تکنیک‌های آماری مورد استفاده

در پژوهش حاضر، از تکنیک‌های آمار توصیفی استفاده شده است.

۳- مرحله سوم: پردازش نتایج (تجزیه و تحلیل داده‌ها - نتیجه نهایی)

به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، ابتدا جدول‌های مربوط به هر کتاب تکمیل شد، سپس یک جدول برای مؤلفه‌های هویت اسلامی - مذهبی و یک جدول برای هویت انقلابی در نظر گرفته شد، آن‌گاه، همه مؤلفه‌ها در هر کتاب شمارش شدند. در مرحله بعد، نتایج جدول‌ها با یکدیگر مقایسه شد و در نهایت، مقایسه‌ای میان نتایج جدول‌های مربوط به هویت اسلامی و هویت انقلابی به عمل آمد و پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها سعی شد؛ اطلاعات براساس سؤال‌های تحقیق مورد ارزیابی قرار گرفته، پاسخ نهایی به آنها داده شود.

۱-۳- راه‌های دسترسی به مؤلفه‌ها

برای دسترسی به مؤلفه‌ها و نمادهایی که تعیین شد، شمارش دقیق گزاره‌ها و

کلمات، از طریق بررسی دقیق متن درس‌ها، در کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه، در محدوده زمانی پژوهش حاضر و ثبت آنها در جدول‌های مورد نظر انجام شد و البته باید گفت که افزون بر متن درس‌ها، عنوان‌های تکمیلی، مانند «برای مطالعه»، «زیرنویس‌ها»، «زیرنویس نقشه‌ها»، «نمودارها»، «پرسش‌های نمونه»، «یک توضیح»، «بیشتر بدانید»، «فکر کنید» و «پاسخ دهید»، نیز مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به تنوع مقوله‌ها و مؤلفه‌های پژوهش و متفاوت بودن نوع آنها با یکدیگر، «واحد ثبت» مقوله‌ها نیز تا حدودی با هم متفاوت است؛ اگرچه واحدهای ثبت تحقیق، بیشتر ترکیبات وصفی و اضافی است. واحد ثبت در واقع همان کلمه، صفات اسامی، جمله‌ها، عنوان‌ها، صفحه‌ها، پاراگراف و مضمون‌هایی است که از متن انتخاب می‌شود و در ذیل مقوله‌ها جای می‌گیرد. در پژوهش حاضر، در بیشتر موارد، واحد شمارش، همان واحد ثبت است به این صورت که واحدهای ثبت براساس فراوانی آنها شمارش شده‌اند.

یافته‌های تحقیق (فراوانی و درصد مؤلفه‌ها در کتاب‌های مورد نظر)

جدول شماره ۲ فراوانی مؤلفه‌ها و مفاهیم و نمادهای هویت اسلامی - هویت انقلابی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ رشته‌های علوم پایه از سال ۵۷ تا ۸۸ ه.ش.

کتابهای درسی تاریخ رشتههای علوم پایه از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۸ هجری شمسی										
عنوان کتابهای درسی	تاریخ معاصر ایران کتبه رشتهها سال سوم (۱۳۵۹)	تاریخ معاصر ایران کتبه رشتهها سال سوم (۱۳۶۳)	تاریخ معاصر ایران کتبه رشتهها - سال سوم - (۱۳۷۰)	تاریخ معاصر ایران کتبه رشتهها - سال سوم - (۱۳۷۶)	تاریخ ایران (۲) از صفویه تا معاصر - سال سوم - (۱۳۷۶)	تاریخ معاصر ایران - علوم معارف اسلامی (۱۳۷۷)	تاریخ معاصر ایران - علوم معارف اسلامی (۱۳۷۸)	تاریخ ایران (۲) ایران در دوره معاصر (۱۳۷۸)	تاریخ معاصر ایران کتبه رشتهها به جز ادبیات و علوم انسانی - علوم معارف اسلامی (۱۳۸۰)	تاریخ معاصر ایران کتبه رشتهها (۱۳۸۲) به جز علوم انسانی - معارف اسلامی (۱۳۸۷)
اسلام	۱۸۰	۲۷۶	۲۲۶	۲۲۲	۲۰۶	۲۰۶	۶۸	۲۰۶	۱۰۸	۹۲
جهان اسلام	۱	۰	۱	۲	۱	۱	۱۶	۱	۲	۷
مسلمان	۳۴	۷۳	۵۶	۵۷	۵۶	۵۶	۳۱	۵۶	۶۱	۱۶
خدا	۴۲	۵۱	۲۰	۱۵	۲۰	۲۰	۱۳	۲۰	۱۷	۲۰
قرآن	۵۴	۲۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۶	۱۴	۵	۵
سپاه اسلام	۰	۰	۴	۴	۴	۴	۰	۴	۱۰	۲
پیامبر اسلام	۴	۵	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰
غزوات پیامبر	۱	۰	۲	۱	۲	۲	۳	۳	۰	۲
دیگر پیامبران الهی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰
فرهنگ و تمدن اسلامی	۰	۰	۶	۶	۶	۶	۰	۶	۱۳	۲
هویت اسلامی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مذهب	۵۱	۹۷	۱۲۲	۴۱	۳۹	۳۹	۳۵	۳۹	۳۶	۹۰
حضرت علی (ع)	۱۳	۱۴	۱۴	۱۳	۱۵	۱۵	۱۴	۹	۱۰	۹
سایر امامان	۲۴	۲۰	۱۸	۱۸	۱۹	۱۹	۲۱	۱۷	۱۷	۱۶
شیعه	۷	۱۰	۲	۸	۲	۲	۵	۲	۴	۲۸
خلفای راشدین	۱	۲	۲	۳	۲	۲	۲	۱	۳	۲
شعائر دینی	۱۹	۳۶	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۱۴	۳۰	۱۹	۲۰
مکان مذهبی	۲۶	۲۴	۳۷	۳۳	۳۷	۳۷	۱۰	۳۷	۱۹	۲۴
واقعه کربلا	۳۷	۱۵	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۱۰	۲۰	۱۵	۲۴
شهادت	۱۶	۶۹	۷۴	۷۴	۷۴	۷۴	۴۱	۷۴	۷۴	۷۶
دیگر مؤلفها	۱۰	۶	۱۳۳	۶	۱۳۳	۶	۱	۱۳۳	۴	۴
جمع کل فراوانی	۵۱۰	۷۲۲	۷۹۰	۵۷۸	۶۷۱	۶۷۱	۲۹۱	۶۶۳	۴۱۹	۲۵۹
درصد	۱۴/۵۲	۱۳/۱۷	۱۵/۰۷	۱۲/۳۱	۱۵/۲۳	۱۵/۲۳	۸/۵۰	۱۵/۱۰	۱۴/۱۳	۱۲/۰۶

مؤلفهای اصلی هجرت اسلامی

ادامه: مؤلفهای هجرت اسلامی (هجرت مذهبی)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی
 ۵۲

کتاب‌های درسی تاریخ رشته‌های علوم پایه از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۸ هجری شمسی										
عنوان کتاب‌های درسی	مفاهیم و نندها	تاریخ ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	
		تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)	تاریخ معاصر ایران (۳)
انقلاب		۱۰۳	۶۷	۵۴	۳۵	۵۴	۳۹	۵۴	۲۱	۱۵
انقلابیون		۱۰۹	۹۳	۳۸۱	۱۲۴	۳۸۱	۲۸۳	۷۰۸	۵۹۹	۳۳۸
مردم (ملت)		۲۵۲	۳۳۷	۴۹۳	۲۴۱	۴۹۳	۵۰۱	۴۹۳	۵۴۷	۳۴۲
جمهوری اسلامی		۴۹	۴	۱۷	۸	۱۷	۱۷	۱۷	۲	۱۳
روحانیون		۳۶۰	۱۴۰	۳۵۲	۱۲۲	۳۵۲	۳۵۲	۳۵۲	۴۴۹	۳۱۷
امام خمینی		۲۰۵	۱۸۷	۳۳۷	۱۹۲	۳۳۷	۳۳۷	۳۳۷	۲۰۴	۱۳۱
ولایت فقیه		۶	۱	۳	۲	۳	۵	۳	۵	۴
مشروطه		۹۳	۹۹	۱۱۳	۱۴۱	۱۱۳	۱۱۳	۱۱۳	۱۴۵	۷۲
محدثان		۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
بسیج		۳	۵	۶	۳	۶	۶	۶	۴	۳
دیگر		۸۶	۶۵	۰	۱۸	۰	۷۱	۳۰	۵۷	۹۷
جمع کل فراوانی		۱۲۶۷	۸۷۸	۱۵۵۶	۸۹۶	۱۵۵۶	۱۶۲۴	۲۰۰۳	۲۰۳۳	۱۲۳۳
درصد		۳۳/۳۱	۲۹/۶۱	۳۵/۴۴	۲۶/۱۷	۳۵/۴۴	۴۴/۸۵	۳۸/۳۳	۳۶/۰۸	۳۵/۱۰

جدول شماره ۳: فراوانی و درصد مؤلفه‌های هویت اسلامی و انقلابی در کتاب‌های درسی تاریخ رشته‌های علوم پایه از سال ۵۸ تا ۸۸

در تمام کتاب‌های درسی تاریخ		مفاهیم و مقوله‌ها
درصد	فراوانی	
۴/۲۱	۱۶۰۴	اسلام
۰/۰۸	۳۱	جهان اسلام
۱/۱۵	۴۴۰	مسلمان
۰/۵۷	۲۱۸	خدا
۰/۳۹	۱۵۰	قرآن

۰/۰۷۳	۲۸	سپاه اسلام
۰/۰۳۹	۱۵	پیامبر اسلام
۰/۰۳۶	۱۴	غزوات پیامبر
۰/۰۰۲۶	۱	دیگر پیامبران الهی
۰/۱۰	۳۹	فرهنگ و تمدن اسلامی
۰	۰	هویت اسلامی
۱/۴۴	۵۵۰	مذهب
۰/۲۸	۱۰۹	حضرت علی(ع)
۰/۴۴	۱۷۰	سایر امامان
۰/۱۷۸	۶۸	شیعه
۰/۰۴۷	۱۸	خلفای راشدین
۰/۶۲	۲۳۸	شعائر دینی
۰/۷۵	۲۸۷	مکان مذهبی
۰/۴۴	۱۷۱	واقعه کربلا
۱/۵۰	۵۷۲	شهید
۱/۰۵	۴۰۰	سایر
۱۳/۴۶	۵۱۲۳	جمع کل هویت اسلامی
۱/۱۳۷	۴۳۳	انقلاب
۷/۱۳	۲۷۱۶	انقلابیون
۹/۴۶	۳۶۰۱	مردم (ملت)
۰/۳۷۸	۱۴۴	جمهوری اسلامی
۷/۳۴	۲۷۹۶	روحانیون
۴/۹۰	۱۸۶۷	امام خمینی
۰/۰۸۴	۳۲	ولایت فقیه
۲/۶۳	۱۰۰۲	مشروطه
۰	۰	محدثان
۰/۱۱۰	۴۲	بسیج
۱/۰۸۸	۴۱۴	دیگر
۳۴/۲۸	۱۳۰۴۶	جمع کل هویت انقلابی

جدول شماره ۴: جمع کل فراوانی و درصد مؤلفه‌های هویت اسلامی و هویت انقلابی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ رشته‌های علوم پایه از سال ۵۸ تا ۸۸ هـ.ش.

مؤلفه‌های اصلی	جمع کل فراوانی	جمع درصد
هویت اسلامی	۵۱۲۳	۳۹/۲۷
هویت انقلابی	۱۳۰۴۶	۶۰/۷۳

تجزیه و تحلیل فراوانی جدول شماره ۲ تا ۴

میزان توجه به مؤلفه‌های هویت اسلامی و هویت انقلابی در جدول شماره ۲-۳ با توجه به عناوین هر یک از کتاب درسی تاریخ مورد نظر به شرح زیر است:

۱- کتاب درسی تاریخ ایران (۱۳۵۹)

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی به مؤلفه‌های اسلام و حکومت اسلامی، قرآن، مذهب، خدا، و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه مردم و ملت، روحانیون، انقلابیون، امام خمینی، معطوف بوده است. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی ۵۱۰ مورد، ۱۴/۵۲ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۱۲۳۳ مورد، ۳۵/۱۰ درصد، در کتاب ذکر شده است.

۲- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۶۳)

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی به مؤلفه‌های اسلام و حکومت اسلامی، مسلمان، مذهب، خدا، و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم، انقلابیون، ملت، روحانیون، امام خمینی و مشروطه است. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی ۷۴۲ مورد، ۱۳/۱۷ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۲۰۳۳ مورد، ۳۶/۰۸ درصد، در کتاب ذکر شده است.

۳- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۷۰)

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی به مؤلفه‌های اسلام، حکومت اسلامی، مذهب، سایر و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های انقلابیون، مردم، و روحانیون است. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی ۷۹۰ مورد، ۱۵/۰۷ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۲۰۰۳ مورد، ۳۸/۲۳ درصد در کتاب ذکر شده می‌باشد.

۴- کتاب تاریخ ایران (۲) از صفویه تا معاصر (۱۳۷۶)

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی به مؤلفه‌های اسلام، حکومت اسلامی، مسلمان، شهید و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم (ملت)، روحانیون، انقلابیون است. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی ۵۷۸ مورد، ۱۲/۳۱ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۱۶۲۴ مورد، ۳۴/۸۵ درصد در کتاب ذکر شده است.

۵- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۷۷)

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی به مؤلفه‌های اسلام، حکومت اسلامی، مسلمان، سایر و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم(ملت)، روحانیون شده است. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی ۶۷۱ مورد، ۱۵/۳۳ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۱۵۵۶ مورد، ۳۵/۴۴ درصد در کتاب ذکر شده است.

۶- کتاب تاریخ ایران (۲) ایران در دوره معاصر (۱۳۷۸)

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی به مؤلفه‌های، اسلام، حکومت اسلامی، مذهب و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم(ملت)، امام خمینی، مشروطه شده است. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی ۲۹۱ مورد، ۸/۵۰ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۸۹۶ مورد، ۲۶/۱۷ درصد در کتاب ذکر شده است.

۷- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۸۰)

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی به مؤلفه‌های اسلام، حکومت اسلامی، سایر و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم(ملت)، روحانیون و انقلابیون شده است. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی ۶۶۳ مورد، ۱۵/۱۰ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۱۵۵۶ مورد، ۳۵/۴۴ درصد در کتاب ذکر شده است.

۸- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۸۴)

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی به مؤلفه‌های اسلام، حکومت اسلامی، شهید، مسلمان و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم(ملت)، امام خمینی و روحانیون شده است. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی ۴۱۹ مورد، ۱۴/۱۳ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۸۷۸ مورد، ۲۹/۶۱ درصد در کتاب ذکر شده است.

۹- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۸۷)

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی به مؤلفه‌های اسلام،

حکومت اسلامی، مذهب، شهید و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های، روحانیون، مردم (ملت) و امام خمینی شده است. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی ۴۵۹ مورد، ۱۲/۰۶ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۱۲۶۷ مورد، ۳۳/۳۱ درصد در کتاب ذکر شده است.

نتیجه‌گیری

«از زمانی که آموزش و پرورش رایگان و اجباری و همگانی، به صورت بخشی از راهبردهای توسعه در بیشتر کشورهای جهان معرفی و اجرا شده است، دست‌اندرکاران آموزش و پرورش کشور بر آن شدند تا با دقت نظر و اعمال حساسیت‌های لازم در تعیین سیاست‌ها و هدف‌های تعلیم و تربیت و عملیاتی کردن آنها از طریق برنامه‌ریزی درسی، به‌ویژه از طریق محتوای دروس، تمهیدات لازم را بیندیشند. به این منظور با اتخاذ روش‌های مناسب به ایجاد آگاهی، تقویت شناخت و تعمیق و تحکیم حس تعلق به هویت ملی و دینی در بعد عاطفی و احساسی دانش‌آموزان پرداختند.» (حاج‌بابائی، ۱۳۷۱: ۱۷۱).

با توجه به این که نظام آموزش و پرورش در کشور ما متمرکز و کتاب‌های درسی در آن به طور یکسان در سراسر کشور توزیع می‌شود، لذا ضروری است که به محتوای آنها از نظر ارزش‌ها، مؤلفه‌ها و عناصر هویتی (ملی - دینی)، توجه بالایی شود. کتاب‌های درسی به‌ویژه، کتاب‌های علوم انسانی در همه مقاطع آموزشی می‌توانند؛ نقشی مؤثر در انتقال هویت به دانش‌آموزان داشته باشند. از میان کتاب‌های مذکور، کتاب‌های درسی تاریخ و دینی، دارای اهمیت بیشتری از این نظر هستند. بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های تاریخ به دلیل جایگاه و نقش ارزنده‌ای که در انتقال هویت اسلامی - انقلابی می‌توانند داشته باشند از ضروری‌ترین امور پژوهشی است که باید به آن پرداخت.

در پی جواب به پرسش‌های این تحقیق به نتایج زیر دست پیدا کردیم:

- ۱- در بررسی شاخص‌های مربوط به هویت اسلامی، بیشترین میزان توجه و بالاترین میزان داده‌ها از میان ۹ عنوان کتاب فوق، در کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۷۰) و کمترین میزان توجه در کتاب تاریخ ایران (۲) ایران در دوران معاصر (۱۳۷۸) مشاهده می‌شود.
- ۲- در بررسی شاخص‌های مربوط به هویت انقلابی، بیشترین میزان توجه و

بالاترین میزان داده‌ها از میان ۹ عنوان کتاب فوق، در کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۷۰) و کمترین میزان توجه مربوط به کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۸۴) و تاریخ ایران (۱) (۱۳۷۸) مشاهده می‌شود.

۳- بیشترین میزان فراوانی مربوط به داده‌های هویت انقلابی است. مؤلفه‌های مردم (ملت)، انقلابیون، روحانیون، امام خمینی، مشروطه، به ترتیب بیشترین فراوانی را در میان ۹ عنوان کتاب‌های درسی فوق را شامل می‌شود.

۴- از میان مؤلفه‌های شاخص هویت اسلامی، بیشترین تعداد فراوانی به ترتیب مربوط به، اسلام و حکومت اسلامی، مسلمان، مذهب، شهید، خدا و دیگر است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که کتاب‌های درسی تاریخ در مقطع متوسطه نظام آموزش و پرورش ایران در بعد از انقلاب اسلامی تا اکنون، سهم مهمی در انتقال مفاهیم و مؤلفه‌های هویت اسلامی - مذهبی و هویت انقلابی به فرزندان و دانش‌آموزان این مرز و بوم داشته است و همچنین این مؤلفه‌ها به صورت معنادار و تأثیرگذار تکرار شده‌اند و در محتوای کتاب‌های مورد نظر به میزان خیلی زیادی به مؤلفه‌ها و مفاهیم هویت اسلامی و هویت انقلابی توجه شده است.

الف) منابع

- آخوندی، محمدباقر (۱۳۸۳)؛ *هویت ملی - مذهبی جوانان*، ج ۱، قم: مؤسسه بوستان کتاب قم.
- آقازاده، احمد (۱۳۸۲)؛ *تاریخ آموزش و پرورش ایران (با تأکید بر تحلیل سیر تحولات و رویدادهای تربیتی و شناخت اهم مسائل کنونی آموزش و پرورش)*، ج ۱، تهران: ارسباران.
- احمدی، حمید (۱۳۸۳)؛ «دین و ملیت در ایران: همیاری یا کشش»، (مجموعه مقالات) *ایران، هویت و ملیت*، به کوشش حمید احمدی، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، صص ۵۳-۱۱۴.
- اکرمی، کاظم (۱۳۸۵)؛ *قلمرو برنامه درسی در ایران*، (مجموعه مقالات)، به کوشش انجمن برنامه‌ریزی درسی در ایران، ج ۲، تهران: سمت.
- الطائی، علی (۱۳۷۸)؛ *بحران هویت قومی در ایران*، تهران: شادگان.
- امیری، حسن، (۱۳۸۸)؛ *ترسیم هویت ایرانی در کتاب‌های ادبیات فارسی و تاریخ مقطع متوسطه ایران از سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۴*، استاد راهنما دکتر عیسی ابراهیم‌زاده تهران، بنیاد ایران‌شناسی و دانشگاه شهید بهشتی پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- انوری، حسن (۱۳۸۱)؛ *فرهنگ سخن*، تهران: سخن.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۷۶)؛ «کلمه نهایی: شکل‌گیری گفتمان‌های هویت در ایران»، *نامه پژوهش*، س ۲، ش ۷، صص ۴۱-۶۹.
- تقی‌زاده، اکبر (۱۳۸۸)؛ «ایران در کتاب‌های درسی دوره پهلوی اول»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد؛ تهران؛ دانشگاه شهید بهشتی / بنیاد ایران‌شناسی.
- حاج بابایی، مرتضی (۱۳۷۱)؛ *آموزش و پرورش و بحران هویت در نوجوانان و جوانان*، تهران: سومین همایش تربیت نوجوانان در آموزش و پرورش، صص ۳۸-۲۱.
- خدایار، ابراهیم؛ فتحی، اعظم (۱۳۸۷)؛ «هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش مورد مطالعه: دوره متوسطه»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۹، ش ۳، صص ۵۲-۲۷.
- خسروانیان، حمیدرضا (۱۳۸۸)؛ *ترسیم هویت ملی (ایرانی) در کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه از سال ۱۳۴۴ تا ۱۳۸۵*، استاد راهنما دکتر عیسی ابراهیم‌زاده، تهران: بنیاد ایران‌شناسی و دانشگاه شهید بهشتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- دوران، بهزاد (۱۳۸۳)؛ *گفتمان‌های هویت در ایران با تأکید بر هویت ملی و دینی*، تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- رجایی، فرهنگ (۱۳۸۲)؛ *مشکله هویت ایرانیان امروز (ایفای نقش در عصر یک تمدن و چند فرهنگ)*، ج ۲، تهران: نی.
- سرمد، زهره و دیگران (۱۳۸۶)؛ *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، ج ۱۴، تهران: آگه.
- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۸۶)؛ *فلسفه آموزش و پرورش*؛ ج ۸، تهران: امیرکبیر.
- شعبانی، رضا (۱۳۸۵)؛ *ایرانیان و هویت ملی*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شیخاوندی، داور (۱۳۶۹)؛ *تکوین و تنفیذ هویت ملی*، ج ۲، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- صالحی‌عمران، ابراهیم و دیگران (۱۳۸۷)؛ «بررسی میزان توجه مؤلفه‌های هویت در کتاب‌های درسی دوره آموزش راهنمایی»؛ *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۹، ش ۳، ص ۲۵.
- صدیق‌سروستانی، رحمت‌الله؛ حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۷)؛ «مطالعه تجربی منابع هویت ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۹، ش ۲، صص ۵۳-۳۱.

- عبادیان، محمود (۱۳۸۳)؛ «بحران هویت مذهبی و هویت فردی» در *مبانی نظری هویت و بحران هویت*، به اهتمام علی اکبر علی خانی، تهران: انتشارات پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی.
- عبدالهی، محمد؛ حسین پور، محمدعثمان (۱۳۸۱)؛ «گرایش دانشجویان بلوچ به هویت ملی در ایران»، *نامه انجمن*، دوره ۴، ش ۴، صص ۸۰-۵۵.
- علاقه‌بند، علی (۱۳۷۲)؛ *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، تهران: بعثت.
- علی خانی، علی اکبر (۱۳۸۳)؛ *مبانی نظری هویت و بحران هویت*، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- گودرزی، حسین (۱۳۸۴)؛ *گفتارهایی درباره جامعه‌شناسی هویت در ایران*، تهران: تمدن ایرانی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۲)؛ *تجدد و تشخیص جامعه و هویت شخصی در عصر جدید*، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نی.
- مشایخی، محمد (۱۳۳۷)؛ *کتاب‌های درسی، راهنمای کتاب*، س ۱، ش ۲، صص ۱۰۲-۱۰۰.
- معروفی، یحیی؛ یوسف‌زاده، محمدرضا (۱۳۸۸)؛ *تحلیل محتوا در علوم انسانی (راهنمای عملی تحلیل کتاب‌های درسی)*، ج ۱، همدان: سپهر دانش.
- منصوری، علی؛ فریدونی، آریتا (۱۳۸۸)؛ «تبلور هویت در کتب درسی، بررسی محتوایی کتاب درسی دوره ابتدایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱۰، ش ۲، صص ۴۶-۲۷.
- نجفی، موسی (۱۳۸۶)؛ *تکوین و تکون هویت ملی ایرانیان*، تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
- نیازی، محسن (۱۳۸۶)؛ «تبیین جامعه‌شناختی رابطه سرمایه فرهنگی خانواده با هویت اجتماعی جوانان»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۸، ش ۳، صص ۸۰-۵۵.

ب) مشخصات کتاب‌های درسی تحلیل شده

- باقی، عمادالدین و دیگران (۷۸-۱۳۷۶)؛ *تاریخ ایران (۲) (۲۳۵/۲) - از صفویه تا دوران معاصر (برای دانش‌آموزان سال دوم نظام جدید آموزش متوسطه نظری، فنی و حرفه‌ای، کار و دانش)*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- حدادعادل، غلامعلی و دیگران (۱۳۵۹)؛ *تاریخ ایران برای سال سوم دبیرستان*، تهران: شرکت افست.
- عباسی، جواد و دیگران (۱۳۸۴)؛ *تاریخ معاصر ایران، ۲۵۳/۲ (برای دانش‌آموزان سال سوم کلیه رشته‌ها به استثنای رشته ادبیات و علوم انسانی و علوم معارف)*، ج ۲، تهران: شرکت چاپ و نشر ایران.
- فلسفی، نصرالله و دیگران (۱۳۶۳)؛ *تاریخ معاصر ایران (برای دانش‌آموزان سال سوم کلیه رشته‌ها به استثنای رشته ادبیات و علوم انسانی و علوم معارف)*، تهران: شرکت چاپ و نشر ایران.
- فلسفی، نصرالله و دیگران (۱۳۷۰)؛ *تاریخ معاصر کد ۲۵۳ (برای دانش‌آموزان سال سوم آموزش متوسطه عمومی به استثنای رشته ادبیات و علوم انسانی)*، تهران: شرکت افست.
- فلسفی، نصرالله و دیگران (۱۳۷۷)؛ *تاریخ معاصر کد ۲۵۳*، تهران: شرکت افست.
- گروه تاریخ دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی (۱۳۷۰)؛ *تاریخ ایران (۲) (۲۳۵/۲) (از صفویه تا دوران معاصر برای دانش‌آموزان سال دوم نظام جدید آموزش متوسطه نظری، فنی و حرفه‌ای، کار و دانش)*، تهران: شرکت چاپ و نشر ایران.
- ولایتی، علی اکبر و دیگران (۱۳۸۷)؛ *تاریخ معاصر ایران، ۲۵۳/۲ (برای دانش‌آموزان سال سوم آموزش متوسطه عمومی به استثنای رشته ادبیات و علوم انسانی)*، تهران: شرکت چاپ و نشر ایران.